

תלמידי רבן יוחנן בן זכאי

אבות פרק ב משנה ח

... חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך הוא היה מונה שבחן:
 רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה רבי יהושע אשרי יולדתו רבי יוסי חסיד רבי שמעון בן נתנאל ירא חטא ורבי אלעזר בן ערך מעין המתגבר
 [ח] הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אלעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם:

היום ננסה לבחון את שבחם ותוארם של תלמידי רבן יוחנן בן זכאי. מה שבחו של כל אחד ומה הוא מיצג. נעקוב אחר חמשת התלמידים ונראה מי מיהם מימש את הפוטנציאל והפך לבעל השפעה בגדלותו.

נתחיל בהשלמת המשנה – בתשובותיהם לשאלת הדרך הישרה. האם ניתן לקשור בין התשובות התלמידים לשבחם?

משנה ט

אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם רבי אליעזר אומר עין טובה רבי יהושע אומר חבר טוב רבי יוסי אומר שכן טוב רבי שמעון אומר הרואה את הנולד רבי אלעזר אומר לב טוב אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה רבי יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע רבי שמעון אומר הלוה ואינו משלם אחד הלוה מן האדם כלוה מן המקום ברוך הוא שנאמר (תהלים ל"ז) לוח רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן רבי אלעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם:

רבן יוחנן בן זכאי היה הנשיא היחיד שלא נולד לשושלת משפחתו של הלל. הוא הניח את הבסיס לעולם ההלכה והתורה לאחר החורבן. ריב"ז ותלמידי מהווים חוליה מרכזית ומהותית במסירת התורה. המשנה מונה את התלמידים ומאפיינת אותם. כפי שנראה להלן משנה זו אינה רק פירוט שמי, אלא הצגה של גישות שונות למסירת התורה ולמתח בניהם.

- א. נסו לחשוב מה משמעות כל אחת מהתארים שנתן ריב"ז לתלמידיו? – היעזרו פירושים. אך נסו קודם בלעדיהם.
- ב. המשנה מביאה שתי מסורות מי היה התלמיד הבולט ביותר – מה המחלוקת העקרונית בין המסורות?
- ג. באיזה מסורת תומכת משנה ט? מה יתרונן של בן ערך? האם האחרים לא היו מודעים ליתרון זה?

להבנת המחלוקת עלינו לעיין בדמותם של רבי אליעזר ורבי אלעזר בן ערך.
 נעיין תחילה בדמותו של רבי אלעזר בן ערך.
 על סגולותיו ועצמאותו של ר' אלעזר בן ערך מספרת הברייתא הבאה:

תלמוד בבלי מסכת חגיגה דף יד עמוד ב

תנו רבנן: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך בדרך, ורבי אלעזר בן ערך מחמר אחריו. אמר לו: רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה! אמר לו: לא כך שניתי לכם: ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו? אמר לו: רבי, תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני. אמר לו: אמור. מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור, ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמנו, ומלאכי השרת מלוין אותנו, ואני ארכב על החמור? מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה. מה שירה אמרו: - (תהלים קמ"ח) הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהמות... עץ פרי וכל ארזים הללויה. נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה המרכבה. עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שידוע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה. יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, אתה נאה דורש ונאה מקיים. אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצך.

וכשנאמרו הדברים לפני רבי יהושע היה הוא ורבי יוסי הכהן מהלכים בדרך, אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה. פתח רבי יהושע ודרש. ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע, כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם, אשרי עיני שכך ראו. ואף אני ואתם בחלומי מסובין היינו על הר סיני, ונתנה עלינו בת קול מן השמים: עלו לכאן, עלו לכאן! טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם, אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנים לכת שלישיית.

- מה הסיפור יכול ללמד על היחסים בין רבי אלעזר לשאר התלמידים?

- דבריו של רבי'ז בסוף הסיפור מלמדים על תודעה עצמית בעלת חשיבות היסטורית – מהי? מה גרם לה?

השוו את שתי הגרסאות לסיפור הבא:

אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק כט

ומפני מה לא נתגדל שמו (של ר"א בן ערך) בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך והוא שאמר נלך למאוס לעיר יפה שמימיה [מתוקים] לא נתגדל שמו בחכמה והם שאמרו נלך לנו ליבנה למקום שמאבהים התורה למקום שתלמידי חכמים מרובים הם נתגדל שם בחכמה. משל אם יראה אדם דינר לצבע ואת הצמר לשולחני זה אינו יודע מה טיבו של זה. אבל אם יראה צמר לצבע ואת הדינר לשולחני זה מכיר אומנותו. הוא שאמר נלך לנו למאוס העיר יפה לעיר שמימיה יפים כל מי שהוא מבקש ללמוד תורה ילך לו אחריה [נתמעט] שמו בחכמה. והם שאמרו נלך לנו למקום שמאבהין את התורה למקום שתלמידי חכמים מרובים הם נתגדל [שם] בחכמה:

ילקוט שמעוני קהלת רמז תתקעג

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, כל זמן שהיה קיים היו יושבים לפניו, וכשנפטר הלכו להם ליבנה, והלך ר"א בן ערך אצל אשתו (לאימעוט) [לדיומסי] מקום שהמים יפים והנוה יפה, המתין להם כסבור שהם באים אצלו, לבסוף בקש ללכת אצלם ולא הניחתו אשתו, אמרה ליה מי צריך למי, א"ל הם צריכין לי, אמרה ליה הפת והעכברים מי דרכן ללכת אצל מי, הוי אומר עכברים אצל הפת, שמע לה וישב עד ששכח תלמודו, אחר ימים באו אצלו ושאלו לו פת חטים ופת שעורים אי זו טובה בליפתן, ולא היה יודע מהו ליפתן, ויש אומרים קם לקרוא בתורה בפרשת החדש ואמר החרש היה לבם צווחו ליה כולי עלמא התחיל לבכות והם בוכים עד שהחזירו לו תלמודו, והיינו דתנן ר"א אומר הוי גולה למקום תורה, וי"א אליהו ז"ל החזיר לו תלמודו, לכך נאמר כי העושק יהולל חכם:

- מהו המקום הנכון לתלמיד חכם על פי המדרש?

- מדוע בחר רבי אלעזר באמאוס? – האמנם הלך אחר הנוחות?

הגמרא במסכת שבת מקשרת בין דבריו של רבי נהוראי בפרק ד לגורלו של ר' אלעזר בן ערך

משנה מסכת אבות פרק ד משנה יד

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחבירך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמז עמוד ב

רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם (לדיומסית), אימשיך בתרייהו (נמשך אחרי מימיה הטובים של דיומסית) איעקר תלמודיה. כי הדר אתא, קם למיקרי בספרא, בעא למיקרא (שמות יב) החדש הזה לכם, אמר: החרש היה לבם. בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה. והיינו דתנן, רבי נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבא אחרך. שחבירך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשען. תנא: לא רבי נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו, ואמרי לה רבי אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו רבי נהוראי - שמנהיר עיני חכמים בהלכה.

על תעוזתו הפסיקתית של רבי אלעזר בן ערך:

תלמוד בבלי מסכת חולין דף קו עמוד א

<p>רש"י שם נט"י לחולין מפני סרך תרומה - הוצרכה שהידים שניות ופוסלות את התרומה אבל חולין לא מהני בהו שני ומפני סרך תרומה שירגילו אוכלי תרומה ליטול ידיהם הנוהגת בחולין. מצוה לשמוע דברי חכמים - שתקנוה. רבא אמר - דאורייתא היא מצוה כרבי אלעזר בן ערך.</p>	<p>נטילת ידים לחולין מפני סרך תרומה, ועוד משום מצוה. מאי מצוה? אמר אביי: מצוה לשמוע דברי חכמים, רבא אמר: מצוה לשמוע דברי ר"א בן ערך, דכתיב +ויקרא ט"ו+ וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים, אמר ר"א בן ערך: מכאן סמכו חכמים לנטילת ידים מן התורה.</p>
--	--

על תפיסת המסורת של רבי אלעזר ראו בדרשתו הקצרה על חובת המלך לכתוב ספר תורה:

דברים פרק יז פסוק יח

וְהָיָה כְּשִׁבְתוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לּוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַכְּהֻנִּים הַלְוִיִּם:

מדרש תנאים לדברים פרק יז

ד"א את משנה מיכן דרש ר' אלעזר בן ערך שסוף תורה עתידה (להשתכח) [להשתנות].

ספרי דברים פיסקא קס ד"ה על ספר

[מלפני הכהנים הלויים] - מיכן דרש רבי אלעזר בן ערך שסוף תורה עתידה להשתכח

- מה תפיסתו של ר' אלעזר בן ערך לגבי נצחיות התורה? מה זה אומר על תוקפה? מה טיבה של המסורת לשיטתו?

עברו מהר על הספור הבא – במה שונה מהותית דבריו של ר' אלעזר בן ערך משאר התלמידים?

מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק יד

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין ומנין שקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) אף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרת לי צערו של אדם הראשון. נכנס רבי יהושע ואמר לו רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין. ומנין שקבל איוב תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א' כ"א). אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של איוב. נכנס רבי יוסי וישב לפניו אמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידם אהרן (ויקרא י' ג') אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו דוד המלך היה לו בן ומת וקבל תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומנין שקבל דוד תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב' י"ב כ"ד) אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך כיון שראהו אמר לשמשו טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו. נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם. אמר לו רבי אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין.

דמותו של ר' אליעזר

איזו תפיסה משקפת דמותו של ר' אליעזר בן הורקנוס

1. תלמוד בבלי מסכת עירובין דף סג עמוד א

ותלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שהורה הלכה בפניו. אמר רבי אליעזר לאימא שלום אשתו: תמיה אני אם יוציא זה שנתו. ולא הוציא שנתו. אמרה לו: נביא אתה? אמר לה: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני: כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה.

תלמוד ירושלמי מסכת סוטה פרק ט הלכה ט"ז

ושוב נכנסו זקינים לעלייה ביבנה ויצאת בת קול ואמרה להן יש ביניכם שנים ראויין לרוח הקודש ושמואל הקטן אחד מהן ונתנו עיניהן ברבי אליעזר בן הורקנוס והיו שמחין שהסכימה דעתן לדעת המקום.

הסיפור הבא מובא על שעת מיתתו של רבי אליעזר. כיצד תפס ר' אליעזר את עצמו?

אבות דרבי נתן פרק כה

נכנס רבי עקיבא וישב לפניו ואמר לו רבי מעתה שנה לי פתח ושנה לו ש' הלכות בבהרת. באותה שעה הגביה רבי אליעזר שתי זרועותיו והניחן על חזה שלו ואמר אוי לי על שתי זרועותי [שהן כשני] ספרי תורות שנפטרין מן העולם. שאם יהיו כל הימים דיו וכל האגמים קולמוסים וכל בני אדם לבלרין אינן יכולין לכתוב כל מה שקריתי ושניתי ומה ששמשתי לחכמים בישיבה. ולא חסרתי מרבתי אלא כאדם שטובל אצבעו בים. ולא חסרתי מתלמידי אלא כדי שיכחול המכחול מן השפופרת

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מט עמוד ב

ת"ר: משמת רבי אליעזר - נגנז ס"ת. משמת רבי יהושע - בטלה עצה ומחשבה.

- מה פשר הדימוי לספר תורה? (בעיקר מול תיאורו של ר' יהושע).

מדוע בכה ר' אליעזר? מה היתה הביקורת של ר' אליעזר על חכמים?

משנה מסכת ידים פרק ד משנה ג

נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית וכשבא ר' יוסי בן דורמסקית אצל רבי אליעזר בלוד אמר לו מה חדוש היה לכם בבית המדרש היום אמר לו נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרים מעשר עני בשביעית בכה רבי אליעזר ואמר (תהלים כה) סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם צא ואמור להם אל תחושו למנינכם מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבנו עד הלכה למשה מסיני שעמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית:

השוו את מחלוקת לגבי העדיפות של רבי אליעזר ור' אלעזר בן ערך, להתלבטות בין רבה ורב יוסף בשאלה את מי למנות כראש ישיבה.

רש"י שם	תלמוד בבלי מסכת ברכות דף סד עמוד א
הדוחק את השעה - כגון אבשלום שבקש למלוך בחזקה.	אמר רבי אבין הלוי: כל הדוחק את השעה -
אצטריכא להו שעתא - להיות אחד מהם ראש ישיבה, אצטריכא להו גרסינן, הוצרכו להם חכמים.	שעה דוחקתו, וכל הנדחה מפני השעה - שעה נדחת מפניו, מדרבה ורב יוסף.
סיני - היו קורין לרב יוסף, שהיה בקי בברייתות הרבה.	דרב יוסף סיני, ורבה עוקר הרים. אצטריכא
עוקר הרים - לרבה בר נחמני, שהיה מחודד יותר בפלפול.	להו שעתא, שלחו להתם (לשם): סיני
למרי חטיא - למי שקבץ תבואה למכור, כלומר: למי שקבץ שמועות.	ועוקר הרים איזה מהם קודם? שלחו להו:
דאמרי ליה כלדאי - לרב יוסף.	סיני קודם, שהכל צריכין למרי חטיא (לבעל
מלכת תרתין שנין - אמר: אם אמלוך תחלה אמות לסוף שנתים	החטיין). אף על פי כן לא קבל עליו רב יוסף,
ונדחה מפני השעה ולא אבה למלוך, והשעה עמדה לו שלא הפסיד	דאמרי ליה כלדאי (צופים בכוכבים): מלכת
שנותיו בכך.	תרתין שנין (20 שנה). מלך רבה עשרין
אומנא לביתיה לא קרא - לא נהג כל אותן השנים שום צד שררה,	ותרתין שנין (22 שנה), מלך רב יוסף תרתין
וכשהיה צריך להקיז דם היה הולך לבית הרופא ולא היה שולח לבא	שנין ופלגא. (22 שנה וחצי) כל הנך שני דמלך
אליו.	רבה, אפילו אומנא לביתיה לא קרא.

- במה עדיף סיני ולמה? השוו את עמדת הגמרא לתפיסת ר' אלעזר בן ערך כשהלך לדיומסית.

הלב והמעין – מתוך מעשה בשבעה קבצנים עם פירוש הרב עדין שטיינזלץ עמ' 2-161

כי יש הר, ועל ההר עומדת אבן, ומן האבן יוצא מעיין. ולכל דבר יש לב, והעולם בכללו יש לו גם כן לב. ולבו של העולם הוא דמות שלמה עם פנים וידיים ורגליים. אולם הציפורניים של הרגל של לב העולם הם יותר נלכבים מאשר לבו של אדם. וההר עם המעיין עומד בקצה אחד של העולם, ולב העולם עומד בקצה אחר. והלב עומד מול המעיין ומשתוקק ומתגעגע תמיד להגיע אל המעיין. וגעגועיו ותשוקתו של הלב למעיין הם גדולים מאוד, והלב צועק תמיד שרצונו לבוא אל המעיין. וגם המעיין משתוקק אל הלב. וללב זה יש שתי חולשות: אחת, שהשמש מכה אותו ושורפת אותו, כי הוא מתגעגע תמיד ורוצה להגיע אל המעיין, וחולשה שנייה יש ללב מפני הגעגועים והתשוקה שהלב מתגעגע וחושק תמיד ונפשו כלה למעיין, והוא צועק תמיד שרצונו להגיע למעיין. כי הלב עומד תמיד מול המעיין וצועק: אוי. והוא מתגעגע מאוד מאוד למעיין. אולם כאשר הלב צריך לנוח מעט כדי שיוכל להירגע מעט, באה ציפור גדולה ופורשת כנפיה עליו ומגינה עליו מפני השמש, ואז נח מעט הלב. אבל אפילו אז, שהוא נח, הוא מביט תמיד אל המעיין, ומתגעגע תמיד אל המעיין. אכן, אם אם הוא מתגעגע כל כך למעיין

מפני מה אינו הולך אליו? רק מיד כשהלב רוצה להתקרב אל ההר שהמעין נמצא עליו, מיד יוצאת נפשו, כי כל חיותו של הלב היא מן המעיין ורק מן המעיין. וכשהוא עומד מול ההר מרחוק, יוכל הוא לראות את ראש ההר שהמעין עליו. ומיד כשרצונו להתקרב אל המעיין, מתעלם ראש ההר מעיניו, ואינו יכול לראות את המעיין. וכשאנו רואה את המעיין, יוצאת נפשו. ואם לב זה יכלה, חלילה, יחרב כל העולם, כי הרי הלב הוא החיות של כל דבר, וכיצד יוכל העולם להתקיים בלא לב? ולכן אין הלב יכול להתקרב למעיין, רק הוא עומד תמיד ממול המעיין ומתגעגע וצועק תמיד שרצונו לבוא למעיין. ולמעין אין זמן כלל, כי המעיין איננו כלל בזמן, שהוא למעלה מן הזמן. ואם כן, כיצד יכול המעיין להיות בעולם? אלא כל הזמן שיש למעיין הוא רק ממה שהלב נותן למעיין יום אחד במתנה. וכשיום זה ייגמר, וכשאך ייגמר היום, שוב לא יהיה למעיין זמן וייעלם המעיין מן העולם. וכאשר ייעלם המעיין, יכלה גם כן הלב, חס ושלום, וייבטל כל העולם. וכאשר מחקר סוף היום, מתחילים הלב והמעין להיפרד זה מזה, ומתחילים לומר חידות ושירים וזמירות זה לזה, שהם נפלאים מאוד. ואומרים זאת באהבה רבה ומתוך גדל געגועים שמתגעגעים הלב למעיין והמעין ללב. ואיש החסד האמיתי משגיח על כך ושומר זאת, וכאשר מגיע היום לגמרי לסופו ועומד להיגמר, אז בא איש החסד האמיתי ונותן במתנה יום אחד ללב, והלב נותן את היום למעיין, וכך יש שוב זמן למעיין. וכשיום זה גם הוא מגיע מהיכן שהוא מגיע, גם הוא בא בחידות ובשירים נפלאים שיש בהם כל החכמות. ויש הבדלים בין הימים, כי יש יום ראשון ושני, ויש ראש חודש וימים טובים.